

KRITICKÁ DISKURZIVNÍ ANALÝZA (CDA) A VELKÉ MNOŽSTVÍ MASMEDIÁLNÍCH TEXTŮ

Jan MIESSLER

Abstrakt

Obsahová analýza je tradičním nástrojem analýzy velkého množství mediálních textů, její nevýhodou je však určitá povrchnost a ztráty významu. Kritická diskurzivní analýza se naproti tomu soustředí na skryté ideologické významy jednotlivých textů, ale k analýze větších množství textů dosud nebyla využita. Zastímco přístup Roberta Franzosiho se pokouší problém analýzy významu ve velkém množství mediálních textů vyřešit na základě formálních naratologických charakteristik, můj přístup, vycházející z kritické diskurzivní analýzy, se soustředí na jednotky významu.

Klíčová slova

kritická diskurzivní analýza – obsahová analýza – kvantitativní narativní analýza – masová média – texty – významy

Pokud se zaměříme na metodologické charakteristiky způsobů analýzy mediálních textů, v současné době existují a jsou prakticky využívány v zásadě dvě odlišné tradice: obsahová analýza a diskurzivní analýza. Obě mají své silné stránky a obě mají své slabiny. Na první pohled by se zdálo, že obsahová a diskurzivní analýza jsou v zásadě komplementární a nic nebrání nějakým způsobem je zkombinovat. Nicméně jejich východiska i cíle jsou natolik odlišné, že trajektorie obou analýz se ve velké vzdálenosti míjejí.

V následujícím příspěvku se budu zabývat tím, zda je přece jen možné přednosti obou přístupů spojit v rámci jednoho syntetického přístupu. Dále budu zkoumat, k jakým cílům taková kombinace obsahové a diskurzivní analýzy může sloužit a také, jaká jsou teoretická a metodologická východiska takového přístupu. Budu přitom vycházet z Faircloughova pojetí kritické diskurzivní analýzy, Weberova konceptu ideálního typu a Foucaultova pojetí diskurzu. Narozdíl od Franzosiho, který se pokusil problém významu ve velkém množství mediálních textů vyřešit na základě formálních charakteristik jednotlivých prvků narace a v zásadě tak dospěl ke svébytné kombinaci obsahové a narativní analýzy, mnou navrhovaný přístup poskytuje analytikovi větší autonomii a předpokládá kategorizaci na základě jím zvolených jednotek významu. I toto pojetí má svá omezení, jeho výhodou oproti Franzosiho přístupu je však variabilita, díky které lze postup do značné míry přizpůsobit konkrétnímu cíli analýzy a předejít tak ztrátě té části významu, která je pro analytika nejvýznamnější.

DVA PŘÍSTUPY K ANALÝZE MEDIÁLNÍCH TEXTŮ

Nejprve se podíváme na základní metodologické charakteristiky obou hlavních přístupů. Podle klasiků (Berelson, 1952) i autorů současných příruček (Krippendorff, 2004; Neundorff, 2002) je klasická obsahová analýza kvantitativní, orientovaná na proměnné (*varia-*

ble-oriented), používá předdefinované kategorie, tj. postupuje „shora dolů“ (*top-down approach*) a soustředí se na dále neproblematizovaný a objektivně chápaný „obsah“. Typicky se jedná o počítání výskytu určitých slov či tvrzení v rámci velkého vzorku reprezentativních textů, na výsledky je možné pohlížet optikou klasických kategorií validity, reliability a podobně. Nevýhodou je ztráta významu v průběhu kódování: analytik v textu hledá výskyt jednotlivých předem vybraných instancí, případně jednotlivé části textu zařazuje do několika předem vybraných kategorií. V zásadě je tedy možné konstatovat, že obsahová analýza dokáže zpracovat velké množství textů *povrchně*.

Naproti tomu diskurzivní analýza – a platí to i pro kritickou diskurzivní analýzu (*critical discourse analysis*, CDA), která se soustředí na „jazyk coby formu společenské praxe“ (Fairclough, 1989, s. 20), zejména pak „jak je diskurz ovlivňován vztahem mezi mocí a ideologií“ (Fairclough, 1992, s. 15), a ze které budu dále vycházet – je kvalitativní, orientovaná na jednotlivé texty-případy (*case-oriented*), které podle Foucaultova pojetí (Foucault, 2002) představují svým způsobem jakési konkrétní instance weberovských abstraktních „ideálních typů“ diskurzu. Kromě toho nevychází z předdefinovaných kategorií, ale přímo z textu, ve kterém tyto kategorie teprve objevuje, tj. postupuje „zdola nahoru“ (*bottom-up approach*) a soustředí se na významy, kterých text (či jeho jednotlivé součásti) mohou nabývat v příslušných sociálních kontextech. Narozdíl od sociálněvědné obsahové analýzy vychází diskurzivní analýza do značné míry z lingvistiky a vzhledem k tomu, že jde svým způsobem o hloubkovou interpretaci jednotlivého zkoumaného textu, je použití termínů jako validita a reliability v tomto kontextu značně problematické. Z pohledu analýzy masmediálních textů je hlavní nevýhodou pracnost: analyzovat do hloubky velké množství textů zabere velké množství času analytikovi, číst tuto analýzu pak stojí mnoho času i čtenáře. Dosud se proto mediálních diskurz víceméně pokaždé analyzoval na jednotlivých typických ukázkách zkoumaného diskurzu. Síla diskurzivní analýzy je tedy především ve zkoumání jednotlivých textů *do hloubky*.

Volba jednoho či druhého přístupu pak záleží na tom, zda analytik hodlá v textech hledat nějaké už předem dané kategorie (v takovém případě obvykle volí obsahovou analýzu), anebo se nechává textem vést a kategorie vytváří až na základě toho, co v textech objevil (a volí diskurzivní analýzu). V zásadě tak platí, že zatímco v případě obsahové analýzy je „dodavatelem významu“ výzkumník, v případě diskurzivní analýzy je jím vlastní text.

VÝZNAM A VELKÉ MNOŽSTVÍ MEDIÁLNÍCH TEXTŮ

Pro mediální analytiku se ovšem volba mezi obsahovou a diskurzivní analýzou často podobá Sophiině volbě: mohou buď analyzovat velké množství masmediálních textů, ale jenom povrchně – anebo mohou jít do hloubky, ovšem v tomto případě se budou muset omezit pouze na několik málo článků, případně dokonce na článek jediný. Otázka, jak podrobně analyzovat velké množství mediálních textů, je proto metodologicky velmi lákavá.

První možnost je mechanicky provést sérii jednotlivých diskurzivních analýz: podrobně analyzovat jeden článek po druhém, případně tyto analýzy ještě na závěr nějak shrnout a propojit. Ovšem důkladná diskurzivní analýza třeba i jen jednoho jediného čísla novin by

mohla trvat třeba také jeden celý lidský život. Pokud je počet analyzovaných textů nižší než, řekněme, dvacet, je ještě v lidských silách takový úkol zvládnout: výsledek důkladnější analýzy bych odhadoval na 50 – 100 stran textu a potřebnou dobu (v závislosti na zkušenosti analytika) na 1 – 3 měsíce tvrdé práce, která pak rovněž čeká čtenáře, který se odhodlá si to celé přečíst – jakékoliv shrnutí či zestručnění by totiž vedlo ke ztrátě informací, kterému jsme se tak složitě snažili vyhnout. Zkrátka: tento postup se jeví jako pracný, neefektivní a nepraktický.

Druhá možnost s určitou ztrátou informací počítá, ovšem všechny informace, které jsou pro zodpovězení výzkumné otázky klíčové, hodlá zachovat. Zde je třeba zaměřit se na formulaci výzkumné otázky, na základě které došlo k rozhodnutí výzkumníka analyzovat mediální diskurz do šířky i do hloubky. Otázka, kterou by šlo zodpovědět hloubkovou analýzou mediálního diskurzu, se totiž může ptát pouze na určité věci – pokud se ptá na něco jiného, možná stačí obsahová, diskurzivní, narativní nebo sémiotická analýza. Anebo dokonce mediální obsahy není třeba studovat vůbec a je lepší se zaměřit např. na mediální publika či na pracovníky mediálních organizací. Na jaké otázky tedy má smysl se ptát?

Vyjdeme z předmětu výzkumu. Významnou charakteristikou mediálních diskurzů je na jedné straně velké množství jednotlivých textů (které nám dělá potíže) a na straně druhé skutečnost, že tyto jednotlivé texty si jsou z určitého hlediska značně podobné (tudíž stojí za to je odlišit od ostatních diskurzů „jednorázové“ povahy). Právě proto můžeme mluvit o mediálním diskurzu jako o určitém celku a právě proto má také smysl například dělat obsahovou analýzu: kdyby zkoumané texty neměly společného nic, nemělo by smysl je zkoumat společně.

Cílem široké a zároveň hluboké analýzy tedy může být zkoumání toho, co mají jednotlivé texty společné (a na základě čeho je tedy lze považovat za instance jedné diskurzivní formace), nebo, naopak, v čem se liší. Můžeme zkoumat vývoj diskurzu v čase, jeho podobu v produktech různých mediálních organizací, jeho vztah k dominantním ideologiím a podobně.

V zásadě tak prostřednictvím analýzy instancí mediálního diskurzu hledáme charakteristiky a proměny diskurzu (viz Fairclough, 1992), anebo na základě jednotlivých textuálních instancí (re)konstruujeme „ideální typ“ diskurzu (viz Weber, 1998), abychom případně v následujícím kroku mohli pátrat po silách, které se na podobě daného diskurzu a na jeho proměnách podepsaly.

VÝZNAM KRITICKÉ DISKURZIVNÍ ANALÝZY

Pokud skutečně hodláme učinit tento druhý krok, budeme se nutně muset zabývat koncepty jako ideologie, moc, dominance a hegemonie. V tomto kontextu se logicky nabízí kritická diskurzivní analýza. Jde o přístup, který na základě analýzy jazyka odhaluje ideologické pozadí daného diskurzu.

Kritická diskurzivní analýza se oproti diskurzivní analýze „bez přívlastků“ soustředí také na sociální, kulturní a politický kontext, a to zejména na mocenskou nerovnost na základě rasy, pohlaví, věku či třídy (van Dijk, 1994). Norman Fairclough, který je autorem asi nej-

propracovanějšího rámce CDA, si všímá, že každý text je zároveň také instancí diskurzivní praxe a instancí sociální praxe (Fairclough, 1992, s. 4), a proto je potřeba studovat diskurz na všech těchto úrovních. Na úrovni textu nám poslouží lingvistická analýza, na úrovni diskurzivní praxe můžeme studovat situace či instituce, ve kterých dochází k artikulaci různých diskurzů, a, konečně, na úrovni sociální praxe můžeme naši analýzu propojit s obecnou sociální teorií.

Uvedu příklad: pokud nechápeme demokracii minimalisticky a předpokládáme participaci občanů, normativně definovaná role médií pak bude vytvářet habermasovskou „veřejnou sféru“ (Habermas, 2000), „tržiště idejí“ (např. Compaine, 2001) nebo „hlídacího psa demokracie“ (např. Siebert a kol., 1963). Ovšem masová média fungují ze své podstaty jednosměrně, mají do nich přístup pouze určité diskurzy a určití autoři, což prostor pro diskuzi zužuje. Už to je problém pro demokratickou diskuzi (Miessler, 2007a). Pokud aplikujeme kritickou diskurzivní analýzu a výsledky srovnáme s popisem hlavních politických ideologií (např. Heywood, 2007), je možné přiřadit mediální diskurzy ke konkrétním ideologiím a například dojít k závěru, že zatímco deník MF Dnes v některých svých komentářích prezentuje neoliberalní diskurz, deník Právo má tendenci neoliberalní diskurz problematizovat (viz Miessler, 2007b).

FRANZOSIHO PŘÍSTUP

Přestože explicitní propojení Faircloughovy CDA se sociální teorií se jeví jako nejvhodnější pro analýzu politických diskurzů a jejich proměn, ve skutečnosti stále platí, že analýza velkého množství článků představuje problém. Roberto Franzosi, který analyzoval italský tisk v době nástupu fašismu letech 1919 – 22, přišel s přístupem, který při analýze proměn diskurzu postupuje jinou cestou. Svůj přístup Franzosi označuje jako „kvantitativní narativní analýzu“ a v zásadě jde o kódování vět z vybraných článků na základě formálních lingvistických kategorií a jejich následnou počítačovou analýzu, která statisticky vyhodnotí nejčastější kombinace aktérů, akcí, předmětů, jichž se akce týkaly, a konečně modifikátorů, které mění význam předchozích tří kategorií (Franzosi, 2004).

Pokud srovnáme Franzosiho přístup s klasickou kvantitativní obsahovou analýzou, zjistíme, že něco je shodné a něco se liší. V zásadě jde o kvantitativní, na proměnné orientovaný přístup, který ovšem nepostupuje shora dolů (jako obsahová analýza), ale zdola nahoru. Franzosi tvrdí, že právě toto je klíčový rozdíl, jehož smyslem je zamezit ztrátě významu. Kódování na základě lingvistických kategorií navíc zaručuje validitu, reliabilitu a možnost statistického zpracování, což by v případě zcela arbitrární interpretace významu (à la diskurzivní analýza) nebylo možné.

Podle mého názoru však rozhodnutí kódovat mediální obsah na základě formálních kritérií ke ztrátě významu nutně vede; v každém případě vede k ztrátám kontextu, který se tímto způsobem zakódovat nedá, navíc analytik nemá možnost tyto ztráty nijak ovlivnit. Výsledkem je, že narozdíl od obsahové analýzy nepřijdeme o vztahy mezi jednotlivými prvky (to je silná stránka Franzosiho přístupu), nicméně přijdeme o kontext a vlastně všechny vazby, které přesahují rámec základních narativních konstrukcí. Navíc zde není možnost

zabývat se různými možnostmi interpretace významu (což je silná stránka diskurzivní analýzy) a nelze ani analyzovat texty, které nesplňují charakteristiky narace (tedy např. prostý popis). Franzosiho přístup se tak hodí pouze pro určité typy výzkumných otázek, které se týkají určitého typu textového materiálu. V ostatních případech neumožňuje jít dostatečně do hloubky.

MŮJ PŘÍSTUP

Narozdíl od Franzosiho formálního přístupu navrhuji analýzu na základě významu. Výhodou oproštění se od závislosti na formálních lingvistických kategoriích, na jejichž základě by byl kódován obsah, totiž otevírá analytikovi prostor pro vlastní definice „významových jednotek“, které se v jednotlivých textech opakovaně vyskytují, případně proměňují. Naopak, nevýhodou mého „arbitrárnějšího“ přístupu je ztížená možnost kvantifikace a replikace analýzy jinými výzkumníky, která vychází právě z možnosti zvolit si klíčové jednotky nikoliv na základě objektivních kritérií (jak to činí Franzosi), ale na základě vlastního úsudku.

Takový postup má samozřejmě své důsledky. Narozdíl od obtížně realizovatelné „série diskurzivních analýz“ jsou sice výsledky komunikovatelné a nepředstavují takovou zátěž ani pro výzkumníka, ani pro čtenáře, dochází zde ovšem ke ztrátě významu. Narozdíl od Franzosiho přístupu však analytik může tyto ztráty kontrolovat a zachovat tak to, co považuje za klíčové. Na úkor nepodstatných detailů, které by odváděly pozornost, tak má možnost zdůraznit klíčové aspekty analyzovaného diskurzu a jejich vazby na sociální kontext, různé pravidelnosti či naopak variace, eventuálně vývoj diskurzu v čase.

Z hlediska kritické diskurzivní analýzy tedy jde o jakousi nadstavbu, která umožňuje shrnout významy velkého množství textů (diskurzivních instancí) a potenciálně umožňuje také kvantifikaci zvolených významových jednotek. Zatímco však obsahová analýza kvantifikuje výzkumníkem předem zvolená konkrétní spojení nebo konkrétní typy formulací a zatímco Franzosi navrhuje kvantifikovat nalezené jednotky na základě jejich formálních naratologických vlastností, můj přístup doporučuje všimnout si významových jednotek, které byly výzkumníkem identifikovány na základě kritické diskurzivní analýzy.

ZÁVĚR

Všechny čtyři zmiňované přístupy (obsahová analýza, kritická diskurzivní analýza, Franzosiho kvantitativní narativní analýza a mnou navrhovaný přístup) tak tvoří pomyslnou osu, ohraničenou na jedné straně obsahovou a na straně druhé (kritickou) diskurzivní analýzou. Franzosiho přístup je bližší obsahové analýze, můj je bližší kritické diskurzivní analýze, ze které také vychází. Narozdíl od ní ale nabízí možnost efektivněji analyzovat velké množství mediálních textů.

Hlavní rozdíl oproti tradiční kvantitativní obsahové analýze spočívá v odlišné roli analytika: ten na jednu stranu nedefinuje jednotky předem, ale zjišťuje je až v průběhu analýzy. Díky tomu „nevkládá“ do analyzovaných textů významy vlastní, ale soustředí se na význam samotných textů. Na druhou stranu má větší svobodu v průběhu analýzy, kdy podle vlastního uvážení konstruuje významové jednotky. Ty pak lze vztáhnout k sociálnímu, institucio-

nálnímu či situačnímu kontextu a odhalit tak skryté působení moci prokazatelněji, než by to mohla učinit kritická diskurzivní analýza se svým zkoumáním pouze jednotlivých textů.

Potenciálně tak jde o možný způsob, jak na základě analýzy mediálních textů dělat závěry o celých mediálních diskurzích – a nikoliv pouze vybranými ilustrativními příklady dokladat tvrzení různých kritických teorií tak, jak to dělá současná kritická diskurzivní analýza. Velké množství mediálních textů by tak už nemělo být překážkou pro kritickou analýzu mediálních diskurzů, naopak by mělo přispět k větší síle závěrů této analýzy.

ZDROJE

- Berelson, Bernard: Content Analysis in Communication Research. Glencoe: Free Press 1952.
- Compaine, Benjamin: The Myths of Encroaching Global Media Ownership.
http://www.opendemocracy.net/media-globalmediaownership/article_87.jsp [10. 11. 2007].
- Fairclough, Norman: Language and Power. London: Longman 1989.
- Fairclough, Norman: Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press 1992.
- Foucault, Michel: Archeologie vědění. Praha: Herrmann a synové 2002.
- Franzosi, Roberto: From Words to Numbers. Narrative, Data and Social Science. Cambridge: Cambridge University Press 2004.
- Heywood, Andrew: Political Ideologies. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2007.
- Krippendorff, Klaus: Content Analysis. An Introduction to Its Methodology. 2. vydání. Thousand Oaks: Sage 2004.
- Miessler, Jan: Media as Reserved Domain of Democracy. Příspěvek prezentovaný na letní škole Governance and Democracy in Central Eastern Europe. Lüneburg, 22. srpna 2007.
- Miessler, Jan: Media and Welfare State. The Limits of Democratic Discussion. Příspěvek prezentovaný na semináři EUSOC. Brno, 30. listopadu 2007.
- Neuendorf, Kimberley: The Content Analysis Guidebook. Thousand Oaks: Sage 2002.
- Siebert, Frederick S. – Peterson, Theodore – Schramm, Wilbur: Four Theories of the Press. Urbana: University of Illinois Press 1963.
- van Dijk, Teun: Critical Discourse Analysis (editorial). Discourse and Society, 1994, 4, č. 5, s. 435 – 436.
- Weber, Max: Metodologie, sociologie, politika. Praha: Oikoymenth 1998.

Critical Discourse Analysis (CDA) and Many Mass Media Texts

Abstract

Content analysis is a traditional way how to analyze many media texts, but it has certain limits regarding depth of the analysis of individual texts and losses of meaning. Critical discourse analysis, on the other hand, focuses on exposing hidden ideological meanings of individual texts, but so far has not been used to analyze larger samples of media texts. While Roberto Franzosi's approach attempts to solve the problem of meaning of many media texts by focusing on formal properties of narratives, I suggest a different approach, based on critical discourse analysis and focusing on the units of meaning.

Keywords

critical discourse analysis – content analysis – quantitative narrative analysis – mass media – texts – meanings

Mgr. Jan Miessler

✉ Katedra mediálních studií
a žurnalistiky
Fakulta sociálních studií
Masarykova univerzita
Joštova 10
602 00 Brno
Česká republika

@ miessler@fss.muni.cz